

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУТНОСТІ СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ

В статті розглянуто науково-теоретичні основи визначення поняття „сільський розвиток” та його взаємозв'язок з поняттям "розвиток сільських територій/місцевості". Здійснено аналіз наукових підходів щодо окреслення відмінностей та розмежування сутності досліджуваних понять. Подано порівняльну характеристику визначення поняття „сільський розвиток”.

Ключові слова: науково-теоретичні основи, сільський розвиток, сільські території, сільська місцевість, порівняльна характеристика.

ВСТУП

В умовах активізації євроінтеграційних процесів виникає потреба формування нової моделі сільського розвитку, адаптованої до світових стандартів, оскільки посилюється його роль у соціально-економічному зростанні України та її регіонів. Сільський розвиток відображає певне коло специфічних відносин притаманних сільським територіям, які є складовою єдиної системи державотворення. У зв'язку з цим відродження села є обов'язковою передумовою розвитку сільських територій, з якими безпосередньо взаємопов'язані проблеми продовольчого забезпечення населення України.

Нині в ринкових умовах господарювання особливої актуальності набуває проблема пріоритетного сільського розвитку, в тому числі розвитку сільських територій, оскільки тут реалізуються соціально-економічні інтереси різних статево-вікових груп населення, відносини суспільства і людини, задовольняються матеріальні та духовні їх потреби, створюються належні умови життєдіяльності. Як самостійна система, сільські території об'єднують сільську поселенську мережу, природні та людські ресурси, добробут, соціальну і виробничу інфраструктуру на селі, що в результаті впливає на забезпечення збалансованого сільського розвитку в цілому.

Звідси, сільська тематика, незалежно від того, під яким кутом зору вона розглядається, завжди знаходиться у центрі уваги наукової громадськості.

Питанням сільського розвитку, розвитку сільської місцевості/територій в умовах ринкового господарювання, зокрема на регіональному рівні присвячено праці вітчизняних вчених Е. Б. Алаєва, Я. В. Верменича, М. А. Лендела, В. П. Мікловди, П. Т. Саблука, М. П. Талавирі, О. І. Павлова, В. В. Юрчишина, В. Г. Яцуби. Тенденціям розвитку сільських територій в напрямку виробництва продовольчої продукції присвячені наукові праці економістів-аграрників та лісівників. Серед них І. Ф. Баланюк, А. В. Балян, В. Х. Брус, В. І. Власов, В. М. Геєць, П. Т. Саблук, В. М. Трегобчук, В. В. Юрчишин та ін. Однак більш поглиблене розуміння сутності поняття "сільський розвиток" потребує подальшого дослідження.

Метою дослідження є узагальнення науково-теоретичних підходів щодо сутності поняття "сільський розвиток", виокремлення відмінностей між відміченим поняттям і розвитком сільських територій, сільської місцевості.

У роботі використано діалектичний метод пізнання явищ і процесів, а також методи системного аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Останніми роками в Україні, як стверджують окремі науковці, досить активно досліджувались проблеми сталого розвитку, однак значно менше приділялась увага сталому розвитку сільського господарства, і зовсім немає робіт, присвячених сільському розвитку, розвитку сільських територій [10, с. 8]. Невипадково, що у науковий обіг увійшло поняття „сільський розвиток”, "сільські території", що використовується представниками різних наукових шкіл і напрямів.

Проблематика, що пов'язана з сільським розвитком, активно обговорюється на сторінках академічних наукових видань, науково-практичних конференцій і конгресах. Цей напрям наукової діяльності координується та направляється профільними науковими центрами, серед яких провідні позиції займають Національна академія аграрних наук України, ННЦ „Інститут аграрної економіки”, Інститут економіки та прогнозування НАН України та інші. Показовим в цьому відношенні стали VII річні збори Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників, які відбулися в листопаді 2005 р. У доповіді на зборах директора ННЦ „Інституту аграрної економіки”, виступах науковців акцентувалась увага не стільки на проблемних питаннях розвитку аграрного сектора економіки, скільки на концептуальній та науково-організаційних основах сільського розвитку, сільських територій, державі та самоврядних

аспектах їх управління [10, с. 28].

В матеріалах до зборів конгресу було сформовано сучасний погляд на сільський розвиток, сільські території, як власне територіально-просторового, територіально-адміністративного, природно-середовищного, соціального, виробничо-господарського, природоохоронного утворення [9, с. 8-9].

У вітчизняній науці й практиці все більшого значення набувають категорії „розвиток” взагалі та „сільський розвиток”, зокрема, а тому виникає необхідність визначення сучасної наукової позиції, завдання та його сутності, цільового призначення, а також необхідності сприйняття цих категорій в сучасних умовах трансформації економіки. Тому доцільними є подальші дослідження щодо місця і ролі сільського розвитку в макроекономічній системі країни.

Категорія "сільський розвиток" у вітчизняній практиці наукових досліджень використовується порівняно недавно. Як вважають окремі науковці [11, с. 9], цей термін, поряд із поняттями "розвиток сільської місцевості" та "розвиток сільських територій", увійшов у науково-понятійний апарат у процесі реальних трансформацій в аграрному секторі, коли в ході приватизації землі та реструктуризації великих сільськогосподарських підприємств відбулася руйнація радянської інституційної системи соціального розвитку села, що спричинило занепад соціальної інфраструктури у сільській місцевості, порушення сільського укладу життя, притаманного колгоспно-радгоспній системі, глибоке розшарування сільського населення за рівнем доходів. У трансформаційний період з'явилася велика кількість явних і прихованих безробітних, знизилися соціальні стандарти, зокрема рівень дошкільної та шкільної освіти, медичних послуг, поширилися такі негативні явища, як алкоголізм та наркоманія, значно знизилася тривалість життя сільського населення та посилилася депопуляція.

У наукових публікаціях досить часто сільський розвиток ототожнюється, або ж розглядається у контексті поняття сталого розвитку. Так, на думку О.В.Шубравської, до визначення сутності і змісту поняття сталості агросфери як відкритої системи, належить включати екологічні, соціальні, інституціональні впливи, у зв'язку з чим "...сталий економічний розвиток галузі визначається нами як її здатність забезпечувати власне зростання в умовах дотримання оптимальних пропорцій свого внутрішнього розвитку і збалансованості з розвитком перелічених вище систем (агроекологічна, демографічна і соціальна), що взаємодіють з нею" [13]. При цьому, Г.В.Черевко [12] наголошує на некоректності застосування терміну "сталий розвиток" по відношенню до розвитку сільських територій. Він вважає, що більш прийнятним є термін "зрівноважений" - тобто такий, що передбачає збалансований розвиток трьох сфер сільської території – економічної, соціальної, екологічної.

Звернення до розгляду сільського розвитку, як вважає О. І. Павлов [6], у контексті цивілізаційного підходу є актуальним з точки зору визначення його постіндустріальної моделі. Для України це питання має передусім політичне значення, оскільки вона за географічною ознакою належить до Європи і для неї більш притаманним є європейський тип сільського розвитку. Як відомо, у країнах ЄС існують два рівні аграрних територій: локальний (сільський населений пункт) – поселення із щільністю населення менш ніж 100 осіб на 1 км²; регіональний (сільська територія) – сільський регіон. Серед них розрізняються "чітко виражені сільські регіони" (із часткою сільського населення в його загальній чисельності більше, ніж 50%) і "сільські регіони" (із часткою сільського населення 15–50% чисельності всіх жителів) [8, с. 35]. У переважній більшості адміністративних районів України частка сільського населення перевищує 50%. У 39 районах (із 490) зазначена частка вкладається в межі 15-50% ("сільські регіони") і лише в одному – Перевальському районі Луганської області – вона є меншою 15%. До складу цього району входять 2 міста, 10 селищ міського типу і 26 сіл [7, с. 50].

Разом з тим, порівняння сучасної парадигми сільського розвитку ЄС та України свідчить про те, що європейська парадигма за своєю спрямованістю є переважно аграрною, а вітчизняна – територіальною. Це пояснюється тим, що у Західній Європі й навіть у деяких країнах Центральної та Східної Європи належність до сільської соціально-територіальної підсистеми суспільства не є ознакою відсталості та архаїчності, остання не ідентифікується виключно через її зв'язок із сільськогосподарським виробництвом. За відсутності потреби направляти значні бюджетні кошти на облаштування життєвого середовища, їх левова частка спрямовується на підтримку товаровиробника.

Сільську територію необхідно розглядати як системне явище, яке крім території як такої включає в свою орбіту все те, що на ній у тій чи іншій формі функціонує або є її складовою. Це стосується територій будь-яких розмірів, оскільки за критерієм їх величини вони можуть бути мікро- (село, сільрада), мезо- (район) і макро- (регіон), кожне з яких характеризується сукупністю властивих йому структурних, функціональних та інших характеристик.

Нині в науковій літературі відчутним є інтерес до поглибленого дослідження сфери сільського розвитку, окреслення відмінностей і розмежування сутності "сільський розвиток" і "розвиток сільської місцевості/територій". Нами узагальнено окремі визначення понять "сільський розвиток" вчених-економістів, які займаються цією проблематикою (табл. 1).

Теоретичною основою дослідження сутності сільського розвитку українські науковці використовують напрацювання зарубіжних дослідників. Зокрема, О. Бородіна використовує класичне обґрунтування поняття розвитку, яке дано Й. Шумпетером у відомій науковій праці "Теорія економічного розвитку", де логічно доведено, що розвиток – це процес переривчастих змін і невірноваженості, викликаних інноваціями [1]. Такі зміни в економічному житті не впливають на нього ззовні, а відбуваються відповідно до його власної ініціативи, тобто із середини. Цитована науковець за іншу вихідну методологічну основу дослідження поняття сільського розвитку обрала Концепцію багатofункціональності сільського господарства в її найсучаснішому розумінні, представлену Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) у Глобальному Звіті "Міжнародна оцінка

сільськогосподарських знань, науки та технологій для цілей розвитку", який був прийнятий і затверджений урядами 58 країн світу, що взяли участь у Міжнародному пленарному засіданні в Йоганнесбурзі (Південно-Африканська Республіка, 2008 р.) [15]. В цьому документі концепція багатофункціональності сільського господарства застосовується для відображення "невідворотного" взаємозв'язку між різними ролями та функціями сільського господарства у трьох взаємопов'язаних сферах: економічній, соціальній та екологічній [14].

Таблиця 1 Порівняльна характеристика визначень поняття „сільський розвиток”*

Автори	Об'єкт сільського розвитку	Зміст поняття
О. М. Онищенко, В. В. Юрчишин	сільські території	під сільським розвитком в одних випадках мається на увазі розвиток села у його буквальному розумінні, у других – розвиток сільської місцевості, у третіх – розвиток сільських територій
		взаємоузгоджений сільський розвиток як процес, що відбувається у певному середовищі (в межах сільських територій) як його вмістилища
		категорія в якій уособлюється системне, чітко спрямоване і реально досяжне майбутнє сільського господарства, села і селянства в інтересах кожного з них, усіх разом і країни в цілому
Б.Й.Пасхавер, О. В. Шубравська, Л. В. Молдаван	сільськогосподарська діяльність	відтворювальний аспект сільського розвитку, включає у цей процес виробничий і людський потенціали, у його прив'язці до рівня доходів та агроекологічних обмежень сільськогосподарської діяльності
О. І. Павлов	сільські території	сільський розвиток як об'єктивний процес асоціюється з сільськими територіями як його об'єктом та протиставляється міському розвитку як дихотомічному
О.М.Бородіна	сільська місцевість	сільський розвиток це такий процес, при якому забезпечується гармонійний соціоекономічний прогрес сільської місцевості на основі самоорганізації сільських громад із максимально можливим використанням чинників ендogenous розвитку (місцевих активів) при їх поєднанні із зовнішніми можливостями
Т. Д. Гром'як	суспільно-економічні відносини	сільський розвиток трактується як специфічний спосіб реалізації суспільно-економічних відносин, за якого товари і блага, що їх продукує аграрний сектор і сільська економіка розподіляється між суб'єктами цих відносин з врахуванням інтересів сільського населення з метою кращого забезпечення його добробуту

* - складено дисертантом на основі [4, с. 135; 3, с. 4-13; 11]

Дослідження розвитку сільських територій як суспільного процесу, що відбувається в межах сільської соціально-територіальної підсистеми суспільства, базується на їх розгляді як об'єкту сільського розвитку. О. Павлов зазначає [5], що ідентифікація розвитку сільських територій (об'єктивного прояву суспільного процесу) з сільським розвитком (процесним проявом) розвитку сільських територій є засобом співставлень понять "розвиток сільських територій" та "сільський розвиток", як споріднених й має на меті визначити глобалізаційний та реформаційний контексти розвитку сільських територій.

Вперше у вітчизняній економічній науці питання про співвідношення категорій "сільський сектор", "сільські території", "сільський розвиток", етимологічні витoki, які стосуються села, було порушено О. Онищенко і В. Юрчишином. Цитованими науковцями було висловлено припущення, що "об'єднуюче місце" в цій науково-прикладній "трийці" дедалі більше посідатиме сільський розвиток [3, с. 9]. Вони зазначили, що під сільським розвитком в одних випадках мається на увазі розвиток села у його буквальному розумінні, у других – розвиток сільської місцевості, у третіх – розвиток сільських територій, тобто взаємоузгоджений сільський розвиток як процес, що відбувається у певному середовищі (в межах сільських територій) як його вмістилища. При цьому на чільне місце ними виносяться соціальні аспекти. Вони також висловили занепокоєння з приводу переважання спрощеного розуміння сільського розвитку як такого, що стосується виключно села. Це, на їх думку, обмежує науково-прикладні можливості й потреби системного вивчення як села, так і сільського господарства. З огляду на це, цими авторами було запропоновано розуміти сільський розвиток як взаємоузгоджений розвиток з одного боку села, селян, сільського соціуму в цілому, а з іншого сільськогосподарського виробництва, які слід розцінювати як єдине ціле, своєрідний соціально-економічний і

виробничо-господарський тандем, або як дворівневу систему [3, с. 10-11]. Спірним у запропонованому визначенні сільського господарства, як вважає О. Павлов, є його характеристика як дворівневої системи, що охоплює сільсько-селянську і виробничо-господарську системи, які насправді не побудовані за ієрархічним принципом.

Запропоноване відомими науковцями-економістами системне визначення сільського розвитку, які не обмежуються соціальною сферою та селом як поселенням, дало поштовх для подальших наукових досліджень у визначеному напрямку. Зокрема, дослідницьким центром вивчення науково-прикладних аспектів сільського розвитку є державна установа "Інститут економіки та прогнозування НАН України", у якій наприкінці ХХ ст. було засновано наукову школу з даного напрямку, яку очолювала Л. Шепотько. Науковці цієї установи О. Бородіна та І. Прокопа визначили сутнісну відмінність між поняттями "розвиток сільських територій" та "сільський розвиток". Вони вважають, що перше з них концентрує увагу на виробничих та інфраструктурних аспектах життя села, а друге – на суспільній, соціоекономічній складових цього процесу, забезпеченні суспільного добробуту. На їх погляд "різниця між обома поняттями – у вихідних засадах концепції, відповідно, економічного зростання та економічного розвитку. Але як прогрес сільських територій неможливий без людського чинника, так само поняття "сільський розвиток" втрачає зміст без "прив'язки" до сільського середовища. Головне ж, на чому варто наголосити – це сільськогосподарська (аграрна) серцевина цих процесів. Незважаючи на глобальну тенденцію, де аграризації сільської економіки, певна, хоча б опосередкована, "присутність" сільського господарства, на нашу думку, обов'язкова в змісті обох понять" [2].

На основі проведеного дослідження, ми зробимо спробу дати власне визначення поняття "сільський розвиток". Отже, сільський розвиток – це процес розширеного відтворення розвитку сільських територій, що забезпечує гармонійне зростання економічної, соціальної та екологічної сфери. При чому до економічної складової слід віднести крім розвитку сільськогосподарських і розвиток промислових підприємств, що розміщені на сільських територіях, або ж пов'язані з сільськогосподарським виробництвом.

ВИСНОВКИ

Узагальнення науково-теоретичних підходів щодо розуміння сутності сільського розвитку, дає підстави стверджувати, що на даний час не існує однозначного визначення досліджуваного поняття, оскільки науковці мають власне бачення об'єкту сільського розвитку, переважно це розвиток сільських територій. Однак не можна оминати розвитку сільськогосподарського та промислового виробництва, що є основою розвитку сільських територій, і суспільно-економічних відносин, що виникають в процесі забезпечення збалансованого сільського розвитку в цілому.

Перспектива подальших досліджень буде пов'язана з узагальненням зарубіжного досвіду визначення сутності сільського розвитку, розвитку сільських територій/місцевості, окреслення ролі і місця сільського розвитку в економіці країни.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бородіна О. Соціальні інновації в системі сільського розвитку: концептуальні підходи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1339034
2. Бородіна О. Сільський розвиток в Україні : проблеми становлення / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2009. - № 5 (570). – С. 74-85.
3. Онищенко О. Сільський розвиток: основи методології та організації / О. Онищенко, В. Юрчишин // Економіка України. – 2006. - № 10(539). – С. 4-13.
4. Павлов О. І. Сільські території України : історична трансформація парадигми управління : [монографія] / О. І. Павлов. – Одеса : Астропринт, 2006. – 360 с.
5. Павлов О. І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель : [монографія] / О. І. Павлов. – Одеса : Астропринт, 2009. – 344 с.
6. Павлов О.І. Сільський розвиток у контексті цивілізаційного підходу. [Електронний ресурс] / О. І. Павлов // Проблемы материальной культуры. – Экономические науки. - С.50-52. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/knp/156/knp156_50-52.pdf
7. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть: У 2 т. – Т. 2. Соціальні ресурси сільських територій / Л.О.Шепотько, І.В.Прокопа, С.О.Гудзинський, В.Д.Яворський. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2003. – 466 с.
8. Социальная ситуация в чешской деревне // Экономика сел. хоз-ва России. – 2001. – № 12. – С. 33–39.
9. Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: Матеріали до Сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників 9-10 листопада 2005 року. – К. : УААН ННЦ „Інститут аграрної економіки”, 2005. – 83 с.
10. Талавіря М. П. Організаційно-економічний механізм державної підтримки розвитку сільських територій : [монографія] / М. П. Талавіря. – К. : Вид-во НАУ, 2008. – 384 с.
11. Теорія, політика та практика сільського розвитку / за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор. НАНУ О. М. Бородіної, д-ра наук, чл. кор. УААН І. В. Прокопи; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2010. – 376 с.
12. Черевко Г.В. Зрівноважений розвиток сільських територій / Г.В.Черевко, Г.М.Черевко // Аграрна економіка. – Львів.

Львівський нац. аграрний ун-т. – №1-2.Т.3. – С. 57-66.

13. Шубравська О.В. Сталий економічний розвиток: поняття і напрям досліджень / О.В. Шубравська // Економіка України. – 2005. – № 1.
14. Agriculture at a Crossroads (IAASTD) Presentation by Bob Watson. UNEP. – 2009. - March 2. - p.10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.islandpress.org/assets/518_iaastdbooklaunchatunepfeb.pdf
15. Agriculture at a Crossroads. The International Assessment of Agricultural Knowledge, Science, and Technology for Development (IAASTD): global report (ed. By Beverly D.McIntyre...[et al.]), 2009. - 606 p.

Отримано 20.03.2013р.

© Газуда С.М., здобувач кафедри економіки підприємства, менеджменту і логістики ДВНЗ «УжНУ»